

ASPECTE DE VIAȚĂ URBANĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE SURPRINSE DE CONSULII ȘI VOIAJORII FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI. ORAȘELE DIN MOLDOVA (II)

Violeta-Anca EPURE*

Aspects of Urban Life in the Romanian Principalities Surprised by the Pre-1848 French Consuls and Voyagers: Towns of Moldavia (II)

Abstract. *The reports presented by French travellers and consuls are of obvious interest in the reconstruction of urban life in the Principalities. Coming from the environment of the highly developed urban civilization in France, French travellers and consuls often arrived with a pre-existing image of the Romanian Principalities. The narrow and muddy streets, the urban scarcity, the contrasts within society that generated both luxury and poverty, and civil architecture as an indicator of the social hierarchy and living standards are recurrent motifs in the writings of French voyagers in the period under investigation. Towards the end of the period, French travellers often expressed surprise at the beneficial changes that had occurred in the urban way of life and the physical features of the Principalities' cities and fairs.*

Keywords: *Moldavia, towns, French travellers, vision, Jassy, perception, differences.*

Cuvinte-cheie: *Moldova, orașe, alogeni, viziune, Iași, percepție, diferențe.*

Abundența relatărilor de călătorie și a mărturiilor privind Țările Române de la finalul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui de-al XIX-lea, perioadă în care s-au succedat, din perspectivă politică, regimul fanariot, revoluția de la 1821, domniile pământene, epoca regulamentară, în care apar germeii relațiilor capitaliste, reprezintă consecința reactivării pe plan internațional a „problemei orientale” și a intensificării luptei de emancipare și de eliberare națională a popoarelor din Balcani. În general, scrierile călătorilor francezi prezintă o suficientă doză de detașare și obiectivitate, putând fi asimilate ca izvoare de epocă. Datorită poziției sociale, a intereselor proprii, a profesiei, dar mai cu seamă a mediului de viață și de cultură din care proveneau, călătorii străini au proiectat, conștient sau nu, o lumină proprie asupra realităților pe care le-au prezentat. Descrierile lor de călătorie sunt uneori concepute în grabă, cu informații disparate, notate în fugă, conținând impresii superficiale sau comune; alteori, avem de-a face cu observatori fini, perspicace, care încearcă să cuprindă cât mai multe domenii de activitate și totodată să includă elemente statistice.

Călătorii francezi au surprins în scrierile lor elementele procesului de modernizare a societății românești în limbă, moravuri, vestimentație, au prezentat date demografice, au analizat structurile sociale, au prezentat

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România; e-mail: violetaanca@atlas.usv.ro.

evoluția și gradul de dezvoltare a învățământului, a științei, culturii și artelor, au înregistrat dezvoltarea edilitară și urbanistică a orașelor de acolo. Voiajorii și consulii francezi au pomenit adeseori în scrierile lor despre umilele așezări rurale, bine ascunse în peisajul pitoresc. De cele mai multe ori, frumusețea cadrului natural a fost contrapusă sărăciei satelor. Mediul urban din cele două principate extracarpatice le-a atras, la rândul-i, atenția. Iașii și Bucureștii, care, de cele mai multe ori, reprezentau jaloane ale itinerariului lor, au beneficiat de descrieri amănunțite. Dar și alte așezări urbane din spațiul românesc apar menționate în scrierile acestor observatori străini.

Mărturii ale observatorilor francezi despre capitala Moldovei

La sosirea în capitala moldavă, contele d'Hauterive nu și-a făcut o primă impresie prea favorabilă: orașul Iași i s-a părut mic și înapoiat: „înfățișarea localnicilor barbară, costumele lor absurde, casele, un fel de cotețe de noroi, limba vorbită, înspăimântătoare”¹. El a lăsat o descriere a arhitecturii caselor în lucrarea *La Moldavie en 1785*, în cuprinsul căreia relatează că boierii locuiau în case cu patru camere, construite „în unghiurile unui mare pătrat”, separate de un coridor lung în formă de cruce, luminat la extremitățile sale, dar fără niciun fel de element decorativ. Acoperișul era cel mai adesea construit din lemn, iar casele „de soi” erau acoperite cu țigle. Exteriorul zidurilor era împodobit cu decorații „în stil turcesc”, care dădeau clădirii un aer de prospețime².

Călătorul francez consemna, în memorialul său, despre proiectul de a uni apele Siretului cu cele ale Prutului printr-un canal care ar fi traversat Iașii. El conchidea că „ar fi un lucru minunat să se ajungă ca toate produsele occidentului și sudului să treacă pe apă pe aici venind dinspre Marea Neagră și Dunărea de Jos”³.

Tot despre Iași, Balthasar Hacquet adăuga că „a fost încă din vremea lui Ștefan cel Mare (sic!) capitala Moldovei”. Orașul era situat pe râul Bahlui, putând fi remarcată mulțimea de case boierești din piatră, pe care localnicii le numeau palate, construite de obicei sub formă pătrată sau octogonală și cu ulițele podite. La 1789, călătorul francez asemena Iașii cu un „sat mare”, înconjurat de curți vaste și grădini. Mobilierul caselor boierești era „după moda turcească” și se compunea dintr-un divan și un dulap; rareori, în acele case, se găseau scaune⁴.

¹ Lăzărescu 1985, p. 292, 304; Ciobanu 1999, p. 203.

² *Călători străini* 2000, p. 691; Eliade 1982, p. 45; *Istoria românilor* 2002, p. 329.

³ Bădărău, Caproșu 1974, p. 314.

⁴ *Călători străini* 2001, p. 842.

În relatarea călătoriei prin Moldova (decembrie 1790 - ianuarie 1791), ducele de Richelieu a lăsat și o descriere a urbei care era „capitala întregii Moldove”, așezată „în mod plăcut pe povârnișul a două dealuri”. La acea vreme, orașul Iași i se înfățișa ca fiind destul de mare, foarte populat și plin de viață. Ulițele erau largi și mult mai curate decât cele din majoritatea orașelor din zonă, fiind podite cu scânduri, iar pe alocuri, de obicei pe cele locuite de negustori, se aflau umbrare „foarte comode pentru oamenii care merg pe jos”. Majoritatea caselor erau clădite din lemn, cu un singur etaj; în schimb, casele boierilor, „oamenii cei mai de seamă din țară”, erau construite din piatră⁵.

Același oraș îi înfățișa contelui Ludovic Victor Rochechouart „un spectacol ciudat”, populat de boieri în costume orientale, dar care adoptaseră manierele europene, care, în marea lor majoritate, vorbeau franceza „cu o mare perfecțiune și cu expresii alese”⁶.

În memoriul său de călătorie dedicat Moldovei la 1789, viceconsulul francez din capitala moldavă, Joseph Parant, scria că Iașii erau reședința domnului. De la ultimul război, orașul se înfrumusețase „în chip deosebit”. La vremea aceea, Iașii numărau, după opinia sa, vreo 35000 de locuitori⁷. Multe case noi, care păreau frumoase de departe, au fost clădite la întâmplare, „fără gust”, de către arhitecți aduși din Germania. Ulițele, asemeni celor din București, arătau ca niște poduri de lemn, fiind destul de prost întreținute. În plus, nu existau hanuri publice, iar negustorii țineau dughene particulare construite din piatră⁸.

Venind de la Hotin înspre Iași, prin Rădăuți, Bălcăuți, Chireni și Ștefănești, căpitanul A. Aubert, călător prin Moldova anului 1807, găsea capitala aceluia principat drept singurul oraș care se apropia de exigențele și gusturile sale. Orașul i s-a părut destul de bine construit, cu clădiri edificate după „gustul european”, trăsuri de lux sau palate. Străzile erau acoperite cu bârne de lemn, care înlocuiau pavajul. Populația Iașilor număra la vremea aceea vreo 50000-60000 de suflete⁹.

La distanță în timp de numai doi ani, în 1809, Alexandre Nicolas Léonard Charles Marie de Moriollles scria că Iașii erau un oraș mare, care părea să aibă o viață comercială „însemnată” și o populație destul de numeroasă. Boierii nu locuiau în oraș, ci la moșiile lor. Moriollles mai afirma că „Iașii nu au nimic vrednic de interes, nici ca monumente vechi, nici ca stabilimente moderne sau elemente de curiozitate”. Orașul i se prezenta ca

⁵ *Ibidem*, p. 927; Pippidi 1988, p. 686; Crăciun 1966, p. 249.

⁶ Irimia 2009, p. 102-103; vezi și Vintilă-Ghițulescu 2004, *passim*; Crăciun 1966, p. 249.

⁷ *Călători străini* 2001, p. 1305; Hurmuzaki 1885, p. 179; Hurmuzaki 1889, p. 515, 518; Pippidi 1988, p. 688.

⁸ Hurmuzaki 1889, p. 1305; Hurmuzaki 1885, p. 179; Pippidi 1988, p. 688.

⁹ Șipoș 2005, p. 6-7; 44-45; Emerit 1936, p. 193.

un amestec de elemente europene și asiatice¹⁰. Curtea de la Iași i s-a părut călătorului francez o adevărată locuință de suveran; era o construcție elegantă, de dată relativ recentă, de vreme ce fusese clădită cu numai câțiva ani înainte, modernă, „cu o împodobire grandioasă [...] așezată într-o poziție încântătoare”¹¹. Ulițele erau aproape toate înguste, „pline de mormane de dărâmături dezgustătoare prin murdăria lor”. Doar câteva case aveau „o înfățișare cuviincioasă”, în timp ce restul clădirilor i se păreau mizerabile. Călătorul francez eticheta Iașii drept un „așa-zis oraș”, plin de gunoaie, care nu erau ridicate niciodată, „un loc infect”. El scria că doar câinii se îngrijeau să mai reducă cantitatea de gunoaie, hrănindu-se cu „ceea ce le convenea”. Erau câini vagabonzi, al căror număr s-ar fi ridicat potrivit oaspetelui francez la câteva mii și care rățăceau noaptea pe ulițe, „făcând o larmă îngrozitoare”. Din această cauză, era periculos să umbli prin oraș pe timp de noapte. La ivirea zorilor, nu mai vedeai niciunul deoarece se retrăgeau la culcușurile lor. Era o caracteristică a tuturor orașelor turcești, „unde câinii sunt foarte respectați, se pare din pricina acestui serviciu pe care-l fac și cărora nu e îngăduit a li se face un rău”¹².

Poate că una dintre puținele amintiri plăcute legate de sejurul său în capitala moldavă era cea legată de băile turcești. Bineînțeles că jurnalul său conținea și o descriere a lor: se aflau lângă biserica Trei Ierarhi și fuseseră construite de Vasile Lupu; erau situate într-o clădire mare și frumoasă; clientul urca mai multe trepte și ajungea într-un vestibul, apoi într-o cameră cu mai multe paturi și cămăruțe de dezbrăcat. Clientul își lăsa veșmintele, era încălțat de către „băiași” „cu papuci prinși pe niște cercuri de fier” și dus într-o cameră rotundă și puternic luminată. Pardoseala camerei se compunea din lespezi mari de marmură, încălzite de sobe subterane. Pătrunzând în acea cameră, Moriollles a realizat utilitatea papucilor care i se dăduseră mai devreme. Baia era prevăzută cu o saună: „dintr-o fântână frumoasă așezată în mijlocul sălii” curgea o apă limpede, care în contact cu lespezile fierbinți, se transforma în aburi groși. Moriollles mărturisea că „în câteva minute ești acoperit de o sudoare abundentă”. Urma un masaj cu „o mânășă de pânză groasă”, apoi unul mai ușor, menit a „scoate toate impuritățile din piele”. Masajul era de obicei completat și de un duș cu apă rece, clientului aruncându-i-se apă rece pe cap cu o găleată. Apa curgea „șuvoaie peste tot trupul, fără a întrerupe totuși transpirația”. Supus la acest tratament, clientul ajungea „la o stare de curățenie desăvârșită”, trupul îi era uns cu spumă de săpun parfumată, uscat cu un prosop fin și dus înapoi în „galeria unde te

¹⁰ Moriollles afirma că la Iași „civilizația nu se prea arată și barbaria dimpotrivă” (*Călători străini* 2004, p. 472; Iorga 1981, p. 494; Isar 2005, p. 213).

¹¹ Calistru 2003, p. 46.

¹² *Călători străini* 2004, p. 472; Iorga 1981, p. 494.

așteaptă un pat foarte curat, deși fără cearșafuri, dar cu multe perne și învelitori”. Localnicii, consemna călătorul francez, obișnuiau să se odihnească acolo după baie. Cuprins de o stare de „beatitudine fizică”, Moriollles scria că s-ar fi întors acasă, unde a dormit „neîntrerupt mai mult de 12 ore”¹³.

După trei zile petrecute în capitala Moldovei, Moriollles și tovarășii săi au luat drumul Râmnicului¹⁴, escortați fiind de o armată „în miniatură” de cazaci¹⁵.

Despre orașul Iași pomenea și J. M. Tancoigne în jurnalul său de călătorie din același an 1809. Orașul i s-a părut frumos, „mai mic, dar mai bine construit decât Bucureștii”. Ulițele erau podite, ca și la București. A remarcat palatul domnesc, o construcție frumoasă”, dar și mai multe case particulare¹⁶.

Peste câțiva ani, Barthélémy Bacheville, voiajor prin principate în 1817, nota în jurnalul său de călătorie că Iașii aveau vreo patruzeci de mii de locuitori, „o mulțime de biserici însemnate, care i s-au părut « remarcabile », dar și multe case de piatră, clădite în maniera italienească și foarte multe locuințe de pământ”. Străzile erau podite cu bârne lungi de stejar și erau foarte murdare, mai cu seamă iarna. Boierii mergeau mai tot timpul cu trăsura¹⁷.

Iașii îi apăreau călătorului francez Charles Pertusier, pe la 1821, drept un oraș frumos, interesant prin contrastele oferite: alături de palatele fastuoase sau casele boierești și bisericile impunătoare, existau colibe urâte¹⁸.

J. M. Lejeune, care se intitula „profesor de literatură și profesor particular al Alteței Sale prințul Moldovei” Mihai Suțu, cunoștea foarte bine Iașii, în care a stat între 1819 și 1821, reproșând autorităților administrative lipsa iluminatului public¹⁹.

La 25 iunie 1822, consulul francez de la București, Tancoigne, își informa superiorul, pe François de Montmorency, despre un puternic incendiu care a izbucnit la Iași și care a ars vreo patru-cinci sute de case, cauzat probabil de ciocnirile dintre armatele de ocupație²⁰. Despre un nou

¹³ *Călători străini* 2004, p. 473; Iorga 1981, p. 494.

¹⁴ Moriollles considera acest oraș demn de a fi pomenit doar din cauza victoriei de la 11/22 septembrie 1789, a feldmareșalului rus Alexandru Vasilevici Suvorov (1729-1800) și a feldmareșalului austriac Frederic Josias, duce de Saxa Coburg (1737-1815), ce aveau la dispoziție vreo 10000 de oameni, împotriva armatei otomane aflată sub comanda marelui vizir, numărând o sută de mii de soldați (*Călători străini* 2004, p. 474-475).

¹⁵ *Ibidem*, p. 473.

¹⁶ *Ibidem*, p. 530.

¹⁷ *Ibidem*, p. 724; Calistru 2003, p. 46.

¹⁸ Iorga 1981, p. 497; Berindei 1963, p. 78.

¹⁹ Iorga 1981, p. 485.

²⁰ Hurmuzaki 1912, p. 1051; Tancoigne 1819, p. 275.

incendiu care a devastat Iașii pomenea Tancoigne într-un raport consular redactat în București, la 6 iulie 1822, și transmis aceluiași destinatar, incident produs ca urmare a unei confruntări dintre ieniceri și trupele din garnizoană. Trei sferturi din oraș nu mai existau, iar cea mai mare parte a populației fugise. În Iași nu mai rămăsese decât garnizoana și câteva familii foarte sărace²¹. La 20 august 1822, Tancoigne menționa, într-un raport consular, despre un nou incendiu care izbucnise la podul Beilicului, în cartierele armenesc și evreiesc²².

Cunoscutul publicist J. A. Vaillant pomenea, pe la 1829, că deși le-a vorbit locuitorilor Iașilor despre șansa pe care au ratat-o de a reclădi orașul „mai regulat, mai aliniat”, ieșenii i-ar fi răspuns că „a alinia străzile, a așeza casa la stradă pentru a avea plăcerea de a nu mai putea adormi din cauza zgomotului trăsurilor pe caldarâm” nu era o soluție. Interlocutorii săi considerau că frumusețea orașului lor consta tocmai în acel „talmeș-balmeș”; în plus, niște străzi drepte, curate și bine pavate i-ar fi putut determina să meargă pe jos. „De ce să te obosești când poți, într-un echipaj mai mult sau mai puțin elegant, să fii purtat prin noroi și praf dintr-un capăt într-altul al orașului, din Copou la Bahlui, de la Păcurari la Tătărași?”²³. În ciuda comodității și închistării boierilor cu care discutase, Vaillant observa, totuși, că „plăcutul oraș” începea treptat „să-și schimbe îmbrăcămintea”. Locuințele negustorilor începeau să se modernizeze, centrul orașului devenise „mai european”, iar străzile erau mai bine aliniate. În plus, călătorul francez observa că Iașii acelor vremuri aveau câteva case frumoase „în plus față de București”²⁴. În binecunoscuta-i lucrare, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, din 1844, Vaillant înfățișa Iașii drept un oraș mare, având 53241 de locuitori; călătorul francez confirma existența iluminatului public „în centru, cartierul comerțului și pe principalele străzi ale orașului”. Existau la Iași 550 de felinare, față de 722 la București. El aprecia, totuși, că numărul acestora era prea mic pentru cele două capitale, împărțite „una în patru, alta în cinci cartiere” și care se transformaseră către jumătatea secolului al XIX-lea în „două mari depozite ale comerțului”²⁵.

Ajuns la Iași în toamna anului 1835, M. Cochelet putea face o comparație între capitalele celor două principate. Sub raportul „confortului și împrejurimilor”, călătorul francez aprecia că șederea la Iași era de preferat

²¹ Hurmuzaki 1912, p. 1054; Tancoigne 1819, p. 275.

²² Hurmuzaki 1912, p. 1065; Tancoigne 1819, p. 275-276.

²³ Vaillant 1844, p. 435-437; Berindei 1997, p. 131-132; Vărzaru 1984, p. 106.

²⁴ Vaillant 1844, p. 379; Berindei 1997, p. 121; Berindei 1983, p. 328; Vărzaru 1984, p. 106; Duțu 1972, p. 172.

²⁵ Crăciun 1966, p. 252.

cele de la București. A menționat plimbările prin Copou în compania plăcută a boierilor moldoveni, cartierele frumoase, palatele magnifice ale marilor boieri, dintre care îl remarcă pe cel al lui Roznovanu, președintele divanului domnesc, pe cel al lui Cantacuzino Pașcanu, socrul secretarului de stat pentru Afacerile Externe, pe cel al prințului Callimachi, precum și bisericile. A mai menționat și „superbul palat al lui Alecu Ghica”, ministrul de Interne, care se afla în fața clădirii consulatului francez, și care, la acea vreme, era în ruină²⁶.

Cochelet a vizitat la Socola domeniile domnitorului Moldovei de la acea vreme, Mihail Sturdza, precum și palatul de la Stânca al boierului Nicolache Roznovanu. Tot la Iași, a asistat și la inaugurarea unui mic teatru francez, la care se aduna înalta societate a orașului și care a dat câteva reprezentații și la București²⁷. Aspectul urbanistic al capitalei cunoștea o metamorfozare continuă. Au început lucrări de pavare a orașului, mai întâi cu piatră de râu, iar mai târziu cu prisme din lemn gudronat după sistemul inginerului francez F. Barberot²⁸.

Stanislas Bellanger afirma în 1836 că aspectul modern al orașului Iași nu se datora vreunei campanii de sistematizare; focul din 1827, „distrugându-l de la un capăt la altul [...] făcu ca noile construcții care se iviră să se încadreze într-o ordine, pentru ca Iașul să iasă din rândul orașelor orientale”²⁹.

Călătoarea franceză Fanny de la Rochefoucauld nota în jurnalul dedicat călătoriei sale prin principate că orașul Iași, în care petrecuse doar două zile, era destul de friguros și populat de evrei expulzați din Rusia. Despre domnitorul Mihail Sturdza, memorialista afirma că nu era foarte iubit³⁰.

La 15 decembrie 1840, inginerul B. Thillaye îi cerea în scris lui Mihail Sturdza să i se plătească planurile unor spitale pe care el le executase pentru orașele Galați și Iași. Ingerul francez specifica că domnitorul îl chemase, încă din iunie 1839, pentru a se ocupa de un proiect de spital la Galați. După executarea și acceptarea planului, Thillaye consemna că i s-a încredințat realizarea unui alt plan pentru unul mai vast în orașul Iași. Ingerul solicita fie plata proiectelor pe care le realizase, fie numirea în postul de arhitect al capitalei moldave, după cum i s-a promis la începerea lucrărilor³¹. Din aceeași dată, s-a păstrat și o scrisoare a inginerului către logofătul G.

²⁶ Vărzaru 1984, p. 56; Rally 1931, p. 288-289; Craia 2005, p. 11.

²⁷ Vărzaru 1984, p. 57; Rally 1931, p. 289.

²⁸ Vitcu 2002, p. 29.

²⁹ Crăciun 1966, p. 251; Liu 2008, p. 154; Spânu 2002, p. 98; Ionescu 1990, p. 92-95.

³⁰ Bardy 1992, p. 323.

³¹ Hurmuzaki 1895, p. 289-290.

Catargiu, prin care ultimului îi solicita plata a 100 de galbeni pentru planurile spitalelor amintite³².

Călătorul francez Adolphe Joanne reținea în notele sale din 1846 că Iașii ocupau o suprafață considerabilă, deși aveau aspect rural: orașul era compus dintr-un amestec de „terenuri virane întinse”, „multe grădini”, „străzi fără nume” și „mahalale misterioase”. Populația Iașilor se ridica, la jumătatea secolului al XIX-lea, la 53232 locuitori; în Iași existau

„4300 case, 80 hanuri, 13 mănăstiri, 70 biserici ortodoxe, o biserică catolică, o biserică armenescă, o biserică reformată, 2 sinagogi, 7 hanuri, un seminar, 2 colegii, 6 pensioane, 13 școli, 3 tipografii, 1 litografie, 1247 echipaje cu cai, 4750 căruțe, 11728 cai, 42 birje și un teatru străin”³³.

Orașul era împărțit în patru cartiere, fiecare având câte un comisar, un subcomisar, ipistași și vătășei. Acesta era iluminat în centru, în cartierul comercial și pe străzile principale cu 550 de felinare cu ulei. Siguranța și liniștea locuitorilor era asigurată de paznicii de noapte. La 1846 existau, conform lui A. Joanne, 370 de gardieni, dintre care 40 erau soldații statului, iar 325 erau plătiți de cetățeni. Ei erau comandați de ipistași. Vătășei cartierelor se interesau de „situația sanitară a fiecărei case”, informând comisariatul de cazurile grave care ar fi putut apărea. Mai existau și „24 de pompieri, 130 de soldați care sapă, 24 de purtători de apă, 12 pompe, 21 butoaie și 40 de cai” a căror misiune era prevenirea și stingerea incendiilor. În ciuda acelor măsuri de prevedere, orașul arse în repetate rânduri în trecut. Călătorul francez amintea de incendiul din 1783, precum și de cel din 1827, care a fost și „cel mai cumplit dintre toate”. A. Joanne a lăsat și o descriere a incendiului izbucnit în oraș în 31 iulie 1827: focul a izbucnit pe la două jumătate după amiaza în casa spătarului Izmeu, aflată în apropierea consulatului Rusiei. Cum vântul bătea tare dinspre nord, în mai puțin de un sfert de oră, zece case se aprinseseră. Din acel moment incendiul a scăpat complet de sub control și s-a întins atât de repede, încât oamenii nu se gândeau decât cum să-și salveze viața. „Flăcările curgeau peste case, ca un fluviu de foc revărsat, mistuindu-le în câteva minute”. Mai mult de o treime din oraș, care coincidea cu partea cea mai frumoasă, relata călătorul francez, a căzut pradă flăcărilor. Printre cele 800 de case transformate în cenușă, se numărau palatul domnesc, arhivele, 15 biserici, mai multe palate boierești, biserica catolică și casa de corecție. Domnitorul însuși fugise pe ușa de serviciu, nemaivând timp să salveze nimic. Chiar și traversele de lemn care țineau loc de pavaj s-au aprins și au întrerupt circulația din loc în loc³⁴.

³² *Ibidem*, p. 290-291.

³³ Vârzaru 1984, p. 113.

³⁴ *Ibidem*, p. 114.

Iașii i se păreau lui Edouard Thouvenel un oraș imobil, în ciuda celor aproximativ 50000 de locuitori ai săi. „Și aici inegalitățile sociale persistente, absența unei viziuni unice a societății îi șochează pe observatori”, scria el³⁵.

La 16 august 1847, B. Duclos îi scria lui François Guizot despre pavarea străzilor Iașilor după metoda inginerului Félix Barberot, pusă în aplicare mai întâi la Odessa, care presupunea prinderea în caldarâm, cu o soluție de bitum și de gudron a unor bucăți hexagonale de brad, la o distanță de aproximativ 2 centimetri una de alta, fapt ce făcea deplasarea prin Iași foarte plăcută³⁶.

Mărturii ale observatorilor francezi despre alte orașe și târguri din Principatul Moldovei

Balthazar Hacquet a lăsat în jurnalul dedicat celei de-a doua călătorii prin Moldova și o descriere a orașului Botoșani: ferit de atacurile turcilor, acesta era la sfârșit de secol XVIII un orașel deschis și foarte populat. Hacquet mai adăuga că acesta era primul oraș din Țara de Sus, cu o activitate comercială intensă, unde locuiau alături de moldoveni, greci, armeni și evrei, care căutau să trăiască numai din comerț. Spre surprinderea sa, călătorul francez a văzut acolo mărfuri franțuzești, dar și englezești, remarcând totodată frumusețea țesăturilor turcești, precum și eșarfele și basmalele aduse din Orient, de care erau interesate mai cu seamă femeile³⁷.

Hacquet mai menționa în jurnalul său de călătorie orașele Târgu Ocna și Bacău, ultimul părăndu-i-se un „biet sat devastat”, cu o bisericuță de piatră și așezat pe un șes mare, „aproape de râul Bistrița”, Roman, „un orașel constând din câteva sute de case de lemn”, și Târgu Frumos din ținutul Cârlișura, alcătuit din „bărăci nenorocite de lemn”, unde câțiva greci făceau negoț³⁸.

O descriere a Botoșanilor se regăsește și în jurnalul de călătorie al ducelui de Richelieu, și care, pe la 1790, era un orașel destul de frumos și după Iași și Galați, unul dintre orașele cele mai mari ale Moldovei. El se afla la jumătatea drumului dintre Cernăuți și Iași. Casele boierilor erau frumoase³⁹. Același duce memorialist înfățișa orașul Dorohoi ca un târg cu case îngrijite, înconjurat de grădini. Richelieu chiar a poposit în acel oraș, unde a fost primit în casa unui grec, originar din Salonic⁴⁰.

³⁵ Durandin 1998, p. 75.

³⁶ Hurmuzaki 1916, p. 24-25.

³⁷ *Călători străini* 2001, p. 839; Marin 1981, p. 108; Murariu 1981, p. 138-139; Fassel, Chițanu 1978, p. 339.

³⁸ *Călători străini* 2001, p. 841-842.

³⁹ *Ibidem*, p. 925-926.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 925.

Contele d'Antraigues consemna că Bârladul era unul dintre orașele Moldovei, așezat într-o vale, împrejmuită de pășuni, având aspectul unui sat mare⁴¹. Despre orașul Huși, situat „nu [...] departe de Prut”, contele d'Antraigues reține că acesta fusese ars de trei ori în ultimul război. Călătorul francez condamna sălbăticia cu care s-au comportat ostașii ruși față de locuitori⁴².

Alexandre d'Hauterive scria în memorialul său de călătorie că de la Focșani a intrat „în țara noastră”, adică în Moldova, unde fusese numit domn protectorul său, Alexandru Mavrocordat. Călătorul francez aprecia că acest oraș aparținea ambilor domni ai Principatelor Dunărene. Era ocazia pentru el să sublinieze asemănarea dintre cele două provincii românești:

„Dacă ar fi fost o deosebire între locuitorii celor două provincii, ne-am fi dat seama de ea străbătând acest oraș de două ori învecinat; dar în afară că, în general, punctele prin care cele două țări se ating se aseamănă perfect, aceeași istorie a redus pe munteni și pe moldoveni la uniformitatea fizică și morală cea mai absolută”⁴³.

Cu ocazia trecerii prin Focșani, Christine Reinhard nota epistolar, la 24 iulie 1806, că orașul era străbătut „de un mic râu ale cărui maluri sunt unul muntean și celălalt moldovean”. Orașul era administrat de un ispravnic, numit de marele vornic din Țara de Jos, pe o perioadă de un an⁴⁴. O mențiune asupra orașului Focșani se regăsește și în jurnalul de călătorie al lui Alexandre Nicolas Léonard Charles Marie de Moriollles: la 1809, Focșanii erau un oraș mare, care, în ciuda nenorocirilor războiului, avea un aer vesel și plăcut⁴⁵.

Diplomatul francez J. M. Tancoigne menționa în jurnalul său de călătorie din 1809, trecerea prin orașele Râmnicu Sărat, celebru prin victoria obținută de Suvorov împotriva turcilor, la 11/22 septembrie 1789, apoi prin Focșani și Galați. În ultimul oraș, a remarcat mai cu seamă „panorama încântătoare pe care o oferă lățimea Dunării”. Cu regret, diplomatul francez scria că nu a putut rămâne acolo, fiind purtătorul unei scrisori de recomandare către senatorul rus Serghei Serghievici Kușnikov, președintele Divanurilor Țării Românești⁴⁶.

Louis Emmanuel Henri Alexandre de Launay, conte d'Antraigues, a lăsat în memorialul său de călătorie o descriere a orașului Galați, singurul port al Principatului Moldovei. Călătorul francez menționa că toate cerealele

⁴¹ *Călători străini* 2000, p. 295; Stroia 1985, p. 452.

⁴² *Călători străini* 2000, p. 297.

⁴³ *Ibidem*, p. 686.

⁴⁴ *Călători străini* 2004, p. 290.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 474.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 530; Tancoigne 1819, p. 268.

Moldovei erau duse în acest oraș, de unde lua drumul Constantinopolului. D'Antraigues nota că în amonte de Galați, se afla Brăila, port al Valahiei, unde exista un fort păzit de turci și un pașă cu două tuiuri⁴⁷.

Orașul Galați era situat „pe un dâmb la malul Dunării”⁴⁸; casele erau destul de îndepărtate unele de altele. Ars de ruși aproape în întregime în timpul ultimului război, orașul a fost reconstruit. În ciuda acestui fapt, locuințele arătau ca niște bordeie⁴⁹, construite din lut, compuse dintr-o cuhne și o încăpere în care dormea toată familia. Acoperișul era cel mai adesea din stuf și foarte rar din tablă. Casele erau împrejmuite de o curte, în care stăteau vitele. Ca și alți conaționali de-ai săi, d'Antraigues consemna că locuințele gălățenilor se asemănau cu cele de la țară⁵⁰.

În port era destulă agitație; chiar se construiau vase care plecau mai apoi spre Constantinopol⁵¹. În oraș, singurele clădiri din piatră și mai înalte erau bisericile.

Alt oaspete francez, Joseph Parant, consemna, la rândul său, că portul Galați era „schela cea mai însemnată din Moldova” și era așezat pe țărmul de miazănoapte al Dunării. Era locul unde se descărcau mărfurile trimise în principat, dar și în țările vecine, aici încărcându-se și aproape toate cele care plecau din Moldova⁵².

În memorialul dedicat campaniilor din perioada 1806-1812, generalul conte Louis-Alexandre Andrault de Langeron și-a lăsat impresiile despre orașul Galați. La începutul războiului ruso-turc, orașul îi apărea militarului francez drept unul mare, „foarte bine clădit și foarte bogat”. La vremea aceea, nu era întărit, fiind așezat pe o înălțime la 5 verste de Siret, la 15 de Prut și tot la 15 de Brăila. Poziția sa strategică, pe malul stâng al Dunării, nu departe de despărțirea fluviului în „diferitele sale brațe”, era un factor favorizant pentru dezvoltarea comerțului. De altfel, Galații erau

⁴⁷ Langeron scria în jurnalul dedicat campaniei din 1809 și despre orașul Brăila, așezat pe malul stâng al fluviului. Așezată pe un mal „foarte ridicat”, Brăila domina „cu totul fluviul, insulele și malul drept, ceea ce în tot cursul Dunării nu se întâmplă decât aici”. Orașul i se părea contelui francez mare „și mai bine clădit decât celelalte orașe turcești”, „cu o mulțime de case încăpătoare și plăcute la vedere” (*Călători străini* 2004, p. 332-333; Stroia 1985, p. 452).

⁴⁸ *Călători străini* 2004, p. 333.

⁴⁹ Contele d'Antraigues afirma cu sinceritate că „cea în care locuim e singura puțin mai cumsecade și încă e foarte urâtă” (*Călători străini* 2000, p. 293).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 293; Stroia 1985, p. 452.

⁵¹ Contele d'Antraigues văzuse cu ochii săi două corăbii, dar calitatea acestora era „foarte rea, proastă”; mai amintea că ele plecau pe mare „înainte de a se usca” (*Călători străini* 2000, p. 293; Toderașcu 1969, p. 95-110).

⁵² *Călători străini* 2000, p. 1305; Hurmuzaki 1885, p. 179; Hurmuzaki 1889, p. 515; Giurescu 1970, p. 950; Stanciu, Stroia 2004, p. 60; Luca 2009, p. 242.

„antrepozitul celor două provincii”⁵³. În același jurnal, Langeron menționa, cu ocazia plecării lui Constantin Ipsilanti din București, și orașul Buzău „pe atunci foarte întins”⁵⁴.

Situat pe malul Dunării, orașul Galați, potrivit căpitanului Aubert, avea în 1807 puțini locuitori, în timp ce Brăila îi apărea drept un orașel fortificat „după metodele turcilor”. La acea vreme, situația sa era destul de vitregă, aflându-se sub comanda lui Nazir Ahmed, care avea în subordine o garnizoană de patru mii de soldați⁵⁵.

Alexandre Nicolas Léonard Charles Marie de Moriollles pomenea, retrăgându-se împreună cu armatele rusești după asediul eșuat de la Brăila, în 1809, că Galații nu aveau nimic care să-i atragă atenția. A remarcat, totuși, casele „drăguțe”, grădinile care le înconjurau, prăvăliile și bazarele. Orașul era „imensul antrepozit al comerțului ce se face între Marea Neagră și Germania”⁵⁶. Tot despre Galați, Charles Pertusier scria la 1821 că era un „mare antrepozit” de grâne și lemne, din punct de vedere al importului⁵⁷. La 20 martie 1843, Duclos îl informa pe Guizot că orașul Galați număra pe atunci 25000 de suflete, și că numărul populației crescuse de trei ori față de precedentul deceniu.

La Galați, Duclos a găsit „un corp consular numeros”, din care remarca pe consulul englez Charles Cunningham, care, de la moartea lui A. Viollier, se ocupa și de afacerile viceconsulatului francez, pe Castellinar, consulul Sardiniei, pe Huber, consulul Austriei, pe Cola, viceconsulul rus, cu toții oameni meritoși și care se ridicau la înălțimea funcției lor. Totodată, Duclos mai nota că și Brăila se dezvoltase asemeni Galaților, că avea vreo 40000 de locuitori, străzi „largi, drepte și pavate”. Comerțul era destul de înfloritor în cele două porturi de la Dunăre, în ciuda prețului scăzut care se practica la grâne de câțiva ani⁵⁸. Se pare că și în Brăila, populația a înregistrat o creștere considerabilă, de vreme ce Cochelet aprecia că populația orașului Brăila s-ar fi ridicat pe la 1830 la 80000 de oameni, iar la vremea când el l-a vizitat (1835) – la peste 60000 de locuitori. A menționat și proiectul de construire a unei pieți pătrate, numită Sfântul Arhanghel Mihail, unde ar fi trebuit să se intersecteze șoselele care veneau dinspre Silistra și, respectiv, dinspre Iași⁵⁹. Primul plan al Brăilei a fost realizat în 1830 de un ofițer rus⁶⁰.

⁵³ *Călători străini* 2004, p. 317.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 328.

⁵⁵ Emerit 1936, p. 193-194; Șipoș 2005, p. 45.

⁵⁶ Tot la Galați, Moriollles a asistat la un spectacol macabru: cum turcii trimiseseră capetele rușilor căzuți la Brăila la Constantinopol, ei au încredințat „trupurile Dunării ca să le mâne spre Helespont” (*Călători străini* 2004, p. 482).

⁵⁷ Iorga 1981, p. 497.

⁵⁸ Hurmuzaki 1913, p. 948-949.

⁵⁹ Vărzaru 1984, p. 56; Rally 1931, p. 282-283.

După ce în 1835 s-a instalat la București, în anul următor, consulul Cochelet s-a deplasat la Iași, la domnul Moldovei, pe lângă care era, de asemenea, acreditat. Conform propriilor rapoarte, Cochelet s-a folosit de călătoria sa în Moldova „în interesul comerțului francez”. S-a convins că în principate se puteau deschide „piețe avantajoase de desfacere a mărfurilor pe cale maritimă”, ocazie cu care a vizitat porturile de la Dunăre, Galați și Brăila⁶¹.

Dar interesul manifestat de consuli francezi cu privire la dezvoltarea relațiilor comerciale dintre Franța și Principatele Române nu s-a rezumat numai la întocmirea de rapoarte consulare. Lor le-a aparținut inițiativa creării Agenției Consulare Franceze de la Galați. Primul agent consular de acolo, având misiunea de a supraveghea carantina impusă de ruși la gurile Dunării, a fost numit în 1836 de către consulul Mimaut, dar agenția a fost organizată abia la 1 iunie 1838 de către consuli Huber și Cochelet. Primul agent numit, Viollier, a fost însărcinat să supravegheze afacerile sudiților francezi din Galați și activitățile comerciale ale țării sale cu Principatul Moldovei, prin portul Galați⁶².

La 8 septembrie 1838, consulul francez de la Iași, Huber, îi atrăgea atenția lui L.-M. Molé asupra foloaselor pe care le-ar fi putut obține negustorii și armatorii provensali din comerțul cu porturile de la Dunăre, Galați și Brăila. Consulul francez sublinia faptul că exista pericolul ca cele două schele să intre sub influența altor negustori. În plus, produsele din cele două principate, precum grânele, seul, ceara de albine, lâna și lemnul de construcție erau foarte importante pentru Marsilia, mai cu seamă că această regiune aproviziona atât sudul Franței, cât și coasta algeriană⁶³. Nu doar grâul avea căutare în Franța, ci și alte mărfuri, precum seul, lâna, mierea, pieile neprelucrate sau lemnul de construcție. Ultimul, solicitat cu precădere de turci, pentru Constantinopol și Alexandria, în Egipt, începuse să fie cunoscut și la Anvers, din 1839, sau la Bordeaux, de prin 1840⁶⁴. De altfel, la 18 ianuarie 1839, Huber făcea referire din nou în corespondența sa la dificultățile de a stabili relații active între Marsilia și porturile de la Dunăre⁶⁵.

⁶⁰ Lascu 1994, p. 129.

⁶¹ Hurmuzaki 1913, p. 449, 490, 515; Bușe 1976, p. 28; Rally 1931, p. 286-287.

⁶² Ambasadorul francez de la Constantinopol, baronul Roussin, îi scria ministrului său de Externe la 1838 că orașul Galați devenise de ceva vreme „centrul comerțului Moldovei și Basarabiei cu Marea Neagră” (Bușe 1976, p. 61; Bușe 1970, p. 99-100; Ionescu 1974, p. 272).

⁶³ Hurmuzaki 1913, p. 715; Bușe 1976, p. 62.

⁶⁴ Bușe 1970, p. 63-66.

⁶⁵ Hurmuzaki 1913, p. 726.

Călătorul francez Colson aprecia că portul Galați s-a menținut „șef la importul pe mare al celor două Principate”⁶⁶. În plus, observa el, la 1838, principatele consumau „multe produse coloniale” franceze, din care cea mai mare parte venea de la Marsilia. Se aduceau zahăr, cafea și piper. La 1846, reprezentanții Franței în Moldova afirmau că țara lor ocupa locul al doilea la importuri⁶⁷. De altfel, considerații similare se regăseau și în corespondența din anul 1838 a baronului Roussin, ambasadorul Franței pe lângă Poartă, cu ministrul său de Externe: „în mod cert, corespondența consulilor din Iași și Odessa n-a lăsat să se ignore importanța pe care o ia cu fiecare zi orașul Galați, devenit de câțva timp centrul comerțului Moldovei și Basarabiei cu Marea Neagră”. La rândul său, consulul francez scria la 21 iulie 1840 că Galații căpătaseră „o extindere care, peste puțin timp, va fi remarcabilă”, iar în luna martie a anului următor, aceeași sursă remarca că orașul căpătase deja un aspect maritim⁶⁸.

Întorcându-se de la Locurile Sfinte, negustorul francez Jean Baptiste Morot a trecut în august 1839 prin Galați. Portul l-a impresionat prin mulțimea vaselor comerciale, iar câmpia unde era situat orașul i s-a părut extrem de fertilă. Aprecia că dacă țărani ar fi fost mai bine stimulați, acest lucru s-ar fi văzut și în progresele agriculturii. El își exprima speranța că „va veni o zi în care aceste popoare, eliberate de orice sclavie, se vor bucura în libertate de roadele muncii lor”⁶⁹.

Este evident interesul pe care relatările călătorilor și consulilor îl prezintă pentru reconstituirea vieții urbane din principate. În cele mai multe dintre scrierile acestora, orașele și satele românești de la final de secol XVIII și din prima jumătate a celui următor sunt descrise ca fiind inferioare așezărilor din Apusul Europei. Este un lucru cert, însă trebuie avut în vedere și faptul că teritoriul Principatelor Române a fost adesea teatrul de desfășurare al războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce. Călătorii au înregistrat consecințele acelor flageluri, care au întârziat procesul de dezvoltare al societății românești⁷⁰. Din punct de vedere edilitar, demografic și urbanistic, voiajorii și consulii francezi au observat progresul, prefacerile continue pe care orașele din principate le-au înregistrat în perioada menționată.

⁶⁶ Colson 1839, p. 225-226; Bușe 1976, p. 66-67.

⁶⁷ Bușe 1970, p. 314; Bușe 1976, p. 70.

⁶⁸ Hurmuzaki 1913, p. 778. Succesorul lui vorbea în 1846 despre orașul Galați ca despre „un antrepozit pentru mărfurile pe care Germania le expediază în Marea Neagră și în Levant pe calea Dunării” (Bușe 1976, p. 40).

⁶⁹ Muntean 2005, p. 142.

⁷⁰ Stroia 1985, p. 454; Berindei 1997, p. 96-97; Hitchins 1998, p. 123; Crețu 2002-2003, p. 234.

De multe ori, tributari civilizației specifice Europei Apusene, alogenii francezi care au vizitat Principatul Moldovei în perioada supusă investigației, aveau deja o imagine preexistentă și au înțeles, nu de puține ori, negativ realitățile de acolo. Cum pentru mulți dintre voiajorii francezi, Iașii, dar și alte orașe mai importante din Moldova, reprezentau jaloane ale itinerariului lor, acele așezări urbane au beneficiat de descrieri. Mare parte din călătorii și consulii francezi prepașoptiști care au vizitat Principatul Moldovei s-au oprit asupra orașului Iași. Era cazul lui d’Hauterive, al lui Hacquet, Richelieu, a contelui de Rochechouart, a lui Parant, a căpitanului Aubert, a lui Moriollles, Tancoigne, Bacheville, Pertusier, Lejeune, Vaillant, Cochelet, Fanny de la Rochefoucauld, Joanne, Thouvenel sau Duclos. Dar și alte așezări urbane moldovenești prepașoptiste au atras atenția oaspeților străini: de exemplu, Botoșanii lui Hacquet și lui Richelieu; Bârladul și Hușii – contelui d’Antraigues; Focșanii – lui Alexandre d’Hauterive, Christinei Reinhard sau lui Moriollles. Acele târguri au beneficiat de descrieri (mai ample sau mai sumare), în care sunt menționate date referitoare la activitățile comerciale, ponderea demografică, existența unor monumente sau edificii.

Orașul Galați, cu intensa sa viață comercială, a beneficiat, cum era și firesc, de ample descrieri. Galații apar adeseori menționați în scrierile unor alogeni francezi prezenți în spațiul românesc în perioada studiată precum: d’Antraigues, Parant, Langeron, Aubert, Moriollles, Pertusier, Duclos sau Morot.

Vederea capitalei Iași, dar și a altor așezări urbane le va prilejui alogenilor francezi care au străbătut spațiul românesc în perioada studiată numeroase observații de ordin politic, economic, cultural și psihologic. Observatorii francezi au surprins, de asemenea, și contrastele sociale ale așezărilor urbane românești, materializate în îmbrăcămintea specifică și diferențele din modul de viață al diverselor categorii sociale. Străzile înguste și pline de noroi, insuficiențele edilitare, contrastele din interiorul societății generatoare, deopotrivă, de lux, dar și de sărăcie, arhitectura civilă ca indicator al ierarhiei sociale și al standardelor de viață sunt motive recurente în scrierile voiajorilor francezi din perioada investigată. O posibilă explicație în legătură cu persistența unor asemenea reprezentări ar fi legată de prejudecățile pe care observatorii francezi le-au avut atunci când au descris realitățile românești. Aspectele contrastante, ceea ce era străin și ciudat în realitatea descrisă se regăsesc în scrierile lor. Specificitatea arhitecturii civile, construită din lemn, care, de altfel, era utilizat și la poditul străzilor, existența multor edificii religioase, aspectul pitoresc specific Orientului, dat și de prezența multor grădini și spații verzi, nu au trecut neobservate. Intrând în contact cu realitățile urbane din Principatele Române, în general, și din Moldova, în special, oaspeții francezi au descoperit în saloanele boierești modelul înaltei societăți pariziene atât de familiare lor.

În timpul domniilor regulamentare, s-a accelerat procesul de occidentalizare a principatelor. Spre finalul perioadei supuse investigației, călătorii francezi prin spațiul românesc au surprins schimbările benefice care au intervenit asupra modului de viață orășenesc și aspectului fizic al orașelor și târgurilor.

Abrevieri bibliografice

- Bardy 1992 – Gilles M. P. A. Bardy, *Fanny de la Rochefoucauld dans la Moldavie de Mihail Sturdza, en Bessarabie et en Bucovine. Impressions inédites d'une comtesse*, în RESEE, XXX, 1992, 3-4, p. 319-329.
- Bădărău, Caproșu 1974 – Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri până la 1821*, Iași, 1974.
- Berindei 1963 – Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963.
- Berindei 1983 – Dan Berindei, *Le témoignage de J. A. Vaillant sur la société roumaine*, în RRH, XXII, 1983, 4, p. 325-330.
- Berindei 1997 – Dan Berindei, *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997.
- Bușe 1970 – C. Bușe, *Consecințele imediate ale înființării Porto-Franco la Galați (1837-1841)*, în RA, XXXII, 1970, 1, p. 87-102.
- Bușe 1976 – Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837-1883)*, București, 1976.
- Calistru 2003 – Doina Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (ed.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 29-50.
- Călători străini* 2000 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2000.
- Călători străini* 2001 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2001.
- Călători străini* 2004 – *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. I, (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, 2004.
- Ciobanu 1999 – Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, 1999.
- Colson 1839 – Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839.
- Craia 2005 – Sultana Craia, *Comunicare și spațiu public la români*, București, 2005.
- Crăciun 1966 – Georgeta Crăciun, *Călători străini despre Iași în secolele XIV-XIX*, în SAI, VIII, 1966, p. 238-254.

- Crețu 2002-2003 – Mirela Crețu, *Sate și orașe moldovenești în însemnările călătorilor străini (secolele XV-XVII)*, în *AIIAI*, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 221-246.
- Durandin 1998 – Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iași, 1998.
- Dușu 1972 – Alexandru Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, 1972.
- Eliade 1982 – Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originele. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, 1982.
- Emerit 1936 – Marcel Emerit, *L'enquête de Napoléon I-er sur les Principautés Roumaines*, în *RHSEE*, XIII, 1936, 4-6, p. 188-196.
- Fassel, Chițanu 1978 – Horst Fassel, Sorin Chițanu, *Botoșanii în jurnalele de călătorie germane*, în *Hierasus*, I, 1978, p. 335-346.
- Vintilă-Ghițulescu 2004 – Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, 2004.
- Giurescu 1970 – Const. C. Giurescu, *La politique des grandes puissances dans le sud-est européen aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în *RRH*, IX, 1970, 6, p. 945-951.
- Hitchins 1998 – Keith Hitchins, *România 1774-1866*, București, 1998.
- Hurmuzaki 1885 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. II, 1781-1814. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885.
- Hurmuzaki 1889 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1889.
- Hurmuzaki 1895 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. VI, 1827-1849. *Documente adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic*, București, 1895.
- Hurmuzaki 1912 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, 1603-1824. *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1912.
- Hurmuzaki 1913 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1913.
- Hurmuzaki 1916 – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVIII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1847-1851): cu un apendice cuprinzând două documente din 1595 și 1599 precum și documente diplomatice rusești din 1817-1821, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1916.
- Ionescu 1974 – Traian Ionescu, *L'échange maritime de marchandises entre les Principautés Danubiennes et la France durant la période 1829-1848*, în *RRH*, XXIII, 1974, 2, p. 269-284.
- Ionescu 1990 – Adrian-Silvian Ionescu, *Artă și document. Arta documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, 1990.

- Iorga 1981 – N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, București, 1981.
- Irimia 2009 – Liviu Irimia, *Credințe, obiceiuri și moravuri în Moldova prepașoptistă*, în Dumitru Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale*, Iași, 2009, p. 101-108.
- Isar 2005 – Nicolae Isar, *Principatele Române în Epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, București, 2005.
- Istoria românilor* 2002 – *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002.
- Lascu 1994 – Nicolae Lascu, *Epoca regulamentară și urbanismul. Câteva considerații generale*, în *HU*, II, 1994, 2, p. 119-130.
- Lăzărescu 1985 – Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985.
- Liu 2008 – Nicolae Liu, *Orizont european în iluminismul românesc. Francofonie și cultură franceză*, în *RI*, XIX, 2008, 1-2, p. 135-157.
- Luca 2009 – Cristian Luca, *Activitatea portuară și construcțiile navale la Galați în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, București, 2009, p. 233-246.
- Marin 1981 – I. D. Marin, *Botoșanii de la începuturile sale până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în *Hierasus*, IV, 1981, p. 105-130.
- Muntean 2005 – Ovidiu Muntean, *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005.
- Murariu 1981 – Ioan Murariu, *Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832)*, în *Hierasus*, IV, 1981, p. 137-145.
- Pippidi 1988 – Andrei Pippidi, *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, în *RI*, 41, 1988, 7, p. 683-696.
- Rally 1931 – Alex. Rally, *Le voyage de Cochelet dans les principautés roumaines (1834-5)*, în *RHSEE*, VIII, 1931, 10-12, p. 276-294.
- Spânu 2002 – Anda-Lucia Spânu, *Reprezentări grafice ale orașelor din România. Secolul al XIX-lea. Caracteristici*, în *HU*, X, 2002, 1-2, p. 95-110.
- Stanciu, Stroia 2004 – Ștefan Stanciu, Marian Stroia, *Orașul Galați în relatările călătorilor străini (de la începuturile sale până la 1848)*, Galați, 2004.
- Stroia 1985 – Marian Stroia, *Aspecte ale societății românești în vizunea călătorilor străini (1774-1821)*, în *RI*, 38, 1985, 5, p. 448-455.
- Șipoș 2005 – Sorin Șipoș, *Imaginea celuilalt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în *JSRI*, 12, 2005, p. 41-48.
- Tancoigne 1819 – J. M. Tancoigne, *Lettres sur la Perse et de la Turquie d'Asie par [...] attaché à la dernière ambassade de France en Perse*, vol. II, Paris, 1819.
- Toderașcu 1969 – Ion Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în *Danubius*, II-III, 1969, p. 95-110.
- Vaillant 1844 – J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves*, vol. III, Paris, 1844.

Vărzaru 1984

– Simona Vărzaru, *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vărzaru, București, 1984.

Vitcu 2002

– Dumitru Vitcu, *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Note preliminare*, în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc (coord.), *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 23-39.

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

- AAH** – Acta Archaeologica Hungarica (actualmente Acta Archaeologica). Budapesta.
- ABLR** – Archäologische Berichte des Landkreises Rotenburg. Wümme.
- ACMI** – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania. Cluj-Napoca.
- Acta** – Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
- ActaArch** – Acta Archaeologica. Budapesta.
- ActaMN** – Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- ActaMP** – Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
- Acta Theriologica** – Acta Theriologica. Mammal Research Institute PAS.
- AÉ** – Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
- AIHAI/AIIX** – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
- AIICCMER** – Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. București.
- AIIGB** – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca.
- AIP** – Arheološki institut Posebna izdanja. Belgrad.
- AISC** – Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj-Napoca.
- Altertum** – Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
- Alt-Thüringen** – Alt-Thüringen. Museum of Prehistory and Early History of Thuringia.
- AM** – Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
- AMET** – Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- AMM** – Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
- AnA** – Analele Aradului. Societatea Culturală „Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român”. Arad.

- AnB** – Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timișoara.
- AnBr** – Analele Brăilei. Muzeul Brăilei „Carol I”. Brăila.
- AnD** – Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene. Constanța (1920-1923). Cernăuți (1924-1938). Din 1995, seria nouă a publicației este editată de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
- Angustia** – Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- Antiquity** – Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
- AO** – Arhivele Olteniei (serie nouă). Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** – Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
- ArcheoSciences** – ArcheoSciences, revue d'archéométrie. Groupe des Méthodes Pluridisciplinaires Contribuant à l'Archéologie.
- ArchHist** – Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
- Argesis** – Argesis. Studii și comunicări. Seria Istorie. Muzeul Județean Argeș. Pitești.
- ArhMed** – Arheologia Medievală. Reșița, Cluj-Napoca.
- ArhSom** – Arhiva Someșeană. Muzeul Năsăudean. Năsăud.
- ASC** – Archeologie ve středních Čechách. Praga.
- Astra Salvensis** – Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
- ASUAIC** – Annales Scientifiques de l'Université „Al. I. Cuza”. Iași.
- ATS** – Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUASJ** – Annales Universitatis Apulensis. Series Jurisprudentia. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUDJG** – Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați. Seria Istorie. Universitatea „Dunărea de Jos” Galați.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
- BAM** – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae. Iași.
- Banatica** – Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
- BAR** – British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** – Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
- BCȘS** – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

Bergbaukunde	– Bergbaukunde. Leipzig.
BHAUT	– Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Universitatea de Vest. Timișoara.
BMA	– Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMB	– Berliner Münzblätter. Berlin.
BMJT	– Buletinul Muzeului Județean Teleorman – seria Arheologie. Alexandria.
BMN	– Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMÖ	– Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie. Viena.
BMP	– Bibliotheca Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
BMS	– Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Brukenthal	– Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BS	– Bibliotheca Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.
BSNR	– Buletinul Societății Numismatice Române. București.
BTh	– Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BUA	– Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
BudRég	– Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
Bulletin	– Bulletin de l'Association Pro Aventico. Lausanne.
Bylye Gody	– Bylye Gody. International Network Center for Fundamental and Applied Research. Washington.
CA	– Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Caietele ARA	– Caietele ARA: arhitectură, restaurare, arheologie. București.
Caietele CNSAS	– Caietele CNSAS. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității. București.
CAH	– Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapesta.
Carpica	– Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.
Carinthia I	– Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. Klagenfurt.
CCA	– Cronica cercetărilor arheologice. cIMeC. București.

- Celticum** – Celticum. Supplément à OGAM-Tradition celtique. Rennes.
- CMA** – Concilium mediæ aevi. Zeitschrift für Geschichte, Kunst und Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit.
- CNRS** – Centre national de la recherche scientifique. Paris.
- CollMed** – Collegium Mediense. Comunicări științifice. Colegiul Tehnic „Mediense” Mediaș.
- Cumania** – Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét.
- Cumidava** – Cumidava. Muzeul Județean de Istorie Brașov.
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
- Dacia Magazin** – Dacia magazin. Dacia Revival International Society. New York.
- DAMN.SRD** – Din activitatea muzeelor noastre. Studii, referate, documente. Sfatul Popular al Regiunii Ploiești. Muzeul Regional de Istorie Ploiești.
- Danubius** – Danubius. Muzeul de Istorie. Galați.
- DR** – Dacoromania. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române. Cluj-Napoca
- EJA** – European Journal of Archaeology. European Association of Archaeologists.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
- FI** – Fișe de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de *Revista Bistriței*).
- FolArch** – Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
- FVL** – Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
- Gând românesc** – Gând românesc. Asociația culturală „Gând Românesc, Gând European”. Alba Iulia.
- Germania** – Germania, Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- Godišnjak** – Godišnjak grada Beograda. Beograd.
- Hierasus** – Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Hileya** – Hileya: naukovyy visnyk. Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanov. Kiev.
- HU** – Historia Urbana. Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România. București.

- IJMP** – International Journal of Modern Physics: Conference Series.
- Istros** – Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JAS** – Journal of Archaeological Science. Elsevier.
- JASREP** – Journal of Archaeological Science: Reports. Elsevier.
- JKK** – Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Viena.
- JRA** – Journal of Roman Archaeology. Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology.
- JRLS** – Journal of Romanian Literary Studies. ALPHA Institute for Multicultural Studies. Târgu Mureș.
- JSKV** – Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins. Hermannstadt (Sibiu), I-XXX (1881-1922).
- JSRI** – Journal for the Study of Religions & Ideologies. The Academic Society for the Research of Religions and Ideologies. Cluj-Napoca.
- Közlemények** – Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Cluj-Napoca.
- Kühn-Archiv** – Kühn-Archiv. Berlin.
- LIUGC** – Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Institutul de Geografie al Universității din Cluj. Cluj-Napoca.
- Limba română** – Limba română. Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”. București.
- LSCMIB** – Lucrările Stațiunii de Cercetări Marine „prof. Ioan Borcea” Agigea. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Marisia** – Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
- MAQ** – Medium Aevum Quotidianum. Krems.
- MCA** – Materiale și cercetări arheologice. București.
- MI** – Magazin istoric. București.
- MKKCC** – Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Viena.
- Mousaios** – Mousaios. Muzeul Județean Buzău.
- MN** – Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București.
- Münzen Revue** – Münzen Revue. International Coin Trend Journal.
- NAC** – Numismatica e Antichità Classiche - Quaderni Ticinesi. Lugano.
- Naukovi zapysky** – Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Ser. Istoriia. Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni V. Hnatiuka. Ternopil'.

NIMPR	– Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms. Elsevier.
Notae Numismaticae	– Notae Numismaticae. Zapiski numizmatyczne. Cracovia.
NZ	– Numismatische Zeitung: Blätter für Münz-, Wappen- und Siegel-Kunde. Weissensee.
ONS	– Obshchestvennye nauki i sovremennost'. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moscova.
PA	– Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PB	– Patrimonium Banaticum. Direcția Județeană pentru Cultură Timiș. Timișoara.
Pferdeheilkunde	– Pferdeheilkunde. Equine Medicine. Official Organ of the German Veterinary Association, Section – Equine Medicine. Baden-Baden.
PHN. Istoriia	– Problemy humanitarnykh nauk. Ser. Istoriia. Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Drohobîci.
Plural	– Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” Chișinău.
PRA	– Proceedings of the Romanian Academy, Series A: Mathematics, Physics, Technical Sciences Information Science. Academia Română.
Prilozi	– Prilozi. Instituta za arheologiju u Zagrebu. Zagreb.
Problemy istorii	– Problemy istorii i istoriografii. Sbornik dokladov mezhvuzovskoy nauchnoy konferentsii. Federal'noye gosudarstvennoye avtonomnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy elektrotekhnicheskiy universitet LETI imeni V. I. Ul'yanova (Lenina). Sankt Petersburg.
QFA	– Quaderni Friulani di Archeologia. Società Friulana di Archeologia onlus. Udine.
RA	– Revista arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
RAE	– Revue Archéologique de l'Est. Société archéologique de l'Est. Dijon.
RAN	– Révue Archéologique de Narbonnaise. Paris.
RAP	– Revue Archéologique de Picardie. Societe des antiquaires de Picardie.
RB	– Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.

Lista abrevierilor de periodice

- REF** – Revista de Etnografie și Folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română. București.
- RevArh** – Revista Arheologică. Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău.
- RHSEE/RESEE** – Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
- RI** – Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
- RITL** – Revista de Istorie și Teorie Literară. Academia Română. Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”. București.
- RJP** – Romanian Journal of Physics. București.
- RMNK** – Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach. Kielce.
- RMV** – Rad Muzeja Vojvodine. Novi Sad.
- RN** – Revue Numismatique. Société française de numismatique. Paris.
- ROB** – ROB. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort.
- RP** – Revista pădurilor. Societatea „Progresul silvic”.
- RRH** – Revue Roumaine d’Histoire. Academia Română. București.
- RRS** – Revista Română de Sociologie. Institutul de Sociologie al Academiei Române. București.
- Rusin** – Rusin. Ob’yednannyya “rus”. Toms’kyy derzhavnyy universytet. Kyshyniv. Tomsk.
- SAI** – Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
- Sargetia** – Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
- SCA** – Studii și Cercetări de Antropologie. Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”. Academia Română. București.
- SCIV(A)** – Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
- SCN** – Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
- Skhid** – Skhid. Ukrainian Cultural Centre. Institute of Industrial Economics of National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda of National Academy of Sciences of Ukraine. Zaporizhzhya National University.
- SlovArch** – Slovenská Archeológia. Nitra.

- SP** – Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
- SprArch** – Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Archeologii Gór i Wyzyn w Krakowie. Cracovia.
- SS** – Siebenbürgische Semesterblätter. Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde. München.
- Studii Clasice** – Studii Clasice. Societatea de Studii Clasice din R.S.R. București.
- ST** – Studii teologice. Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia Română. București.
- StComCaransebeș** – Studii și Cercetări de Etnografie și Istorie Caransebeș. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.
- StComSibiu** – Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
- StComSM** – Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
- SUCSH** – Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
- SympThrac** – Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
- Terra Sebus** – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
- TMNHN** – Travaux du Muséum National d’Histoire Naturelle. Muzeul Național de Istorie Naturală Grigore Antipa. București.
- Transilvania** – Transilvania. Complexul Național Muzeal ASTRA. Sibiu.
- Universul Juridic** – Universul Juridic. Revistă lunară de doctrină și jurisprudență. București.
- VAH** – Varia Archaeologica Hungarica. Budapesta.
- Vestnik Nizhegorodskoy** – Vestnik Nizhegorodskoy akademii Ministerstva vnutrennikh del Rossii. Nizhegorodskaya akademiya Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy Federatsii. Nizhniy Novgorod.
- Vestnik Voronezhskogo** – Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki. Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet. Voronej.
- Vestnik Tomskogo** – Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
- Vestnik Tverskogo** – Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Tver.
- Veterinarski glasnik Br** – Veterinarski Glasnik Br. University of Belgrade. Belgrad.

Lista abrevierilor de periodice

- Visnyk** – Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Seriya: Istoriya, ekonomika, filosofiya. Kyyivs'kyy natsional'nyy movnyy universytet. Kiev.
- Vjesnik** – Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Arheološki muzej Split.
- VTT** – Veszprémi Történelmi Társ. Veszprém.
- WA** – Wiadomości Archeologiczne. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie. Warszawa.
- ZfAM** – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Bonn.
- ZfTZ** – Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie: Organ der Reichsarbeitsgemeinschaft Tierzucht im Forschungsdienst (continua: Zeitschrift für Züchtung. Reihe B, Tierzüchtung und Züchtungsbiologie). Berlin, Hamburg.
- Ziridava** – Ziridava. Muzeul Județean Arad.
- ZISP** – Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki. Natsional'nyy issledovatel'skiy universitet "Vysshaya shkola ekonomiki". Moscova.
- ZSL** – Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde. (Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde). Heidelberg.
- ZVHGL** – Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde, Neue Folge. Kassel.